

Tomisław Giergiel
(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)
ORCID 0000-0003-3335-8810

„Dzięki poważnym pracom mężów naukowo wykształconych, zaprzestano już od lat wielu heraldyka służyć wyłącznie za pole do bezmyślnych, bezkrytycznych popisów pyszałkowego dyletantyzmu na cześć i chwałę zaimprovizowanych częstokroć praszczurów”.

G. Manteuffel, 1904

Zabytek heraldyczny jako obiekt muzealny – wstęp do problematyki

Streszczenie: Artykuł ukazuje problem herbu jako zabytku muzealnego. Jest to zagadnienie zupełnie nieobecne w historiografii, heraldyce, a także w muzeologii. Przyczyną jest skomplikowany charakter struktury muzealnego (materialnego) zabytku heraldycznego. Do jego zbadania potrzeba wiedzy interdyscyplinarnej, z zakresu heraldyki, muzealnictwa, historii sztuki i wielu innych nauk pomocniczych historii (genealogii, numizmatyki, sfragistyki, nauki o znakach władzy i prawa, weksylologii, falerystyki). Autor artykułu dokonał zestawienia literatury mówiącej o niedocenianych w polskiej historiografii źródłach materialnych, z której można czerpać wiedzę metodyczną o zabytkowych nośnikach herbów. Ukazał też praktyczne problemy związane z opracowaniem muzealnym zabytków heraldycznych, używając przykładów zabytków pochodzących z muzeów sandomierskich. Znajomość tych zbiorów pozwoliła mu zestawić funkcje, jakie pełniły herby umieszczane na zabytkach gromadzonych i prezentowanych w muzeach. Autor przedstawił też postulat stworzenia korpusu muzealnych źródeł heraldycznych.

Słowa kluczowe: heraldyka, herb, muzealnictwo, zabytek heraldyczny.

Problem zabytku heraldycznego i jego istoty jako obiektu muzealnego (eksponatu, muzealium) jest zupełnie nieobecny w heraldyce, a także w muzeologii. Na ten stan rzeczy składa się, jak to bywa w obszarze wiedzy interdyscyplinarnej, wiele czynników zarówno teoretycznych, jak i praktycznych. Na pierwszym miejscu należy wymienić brak ustalonych relacji między muzealnictwem i naukami historycznymi, a zwłaszcza naukami pomocniczymi historii. Konsekwencją jest niedocenywanie oraz marginalizowanie muzealiów i w ogóle źródeł materialnych w ogłaszanych systemach źródeł historycznych. Próbę wprowadzenia tych zagadnień do dziedziny nauk pomocniczych historii podjął Kazimierz Bobowski w *Encyklopedii nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej*, gdzie w rozdziale pt. *Muzealnictwo* stwierdził, że materialne przekazy wszelkiej działalności człowieka, stanowiące oryginalny i autentyczny materiał dla badacza, dominują nad źródłami pisanymi. Dzięki nim historyk ma możliwość osobistego przeżywania badanych zjawisk¹.

¹ K. Bobowski, K. Burski, B. Turoń, *Encyklopedia nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej*, Wrocław 1973, s. 167 (rozdział w wydaniu z 1976 r. bez zmian).

Do tego problemu odniósł się w podręczniku do nauk pomocniczych historii XIX i XX w. również Ireneusz Ichnatowicz. W rozdziale *Muzea i źródła muzealne* uznał, że bezpośrednio obejrzenie przez badacza niektórych zabytków muzealnych wzmacnia konkretność obserwacji, co ma konsekwencje psychologiczne i poznawcze². Warto tutaj podkreślić umieszczone w tytule rozdziału określenie „źródła muzealne”. Ten wybitny teoretyk nie szedł aż tak daleko, jak K. Bobowski, w stawianiu materialnego przekazu ponad źródłem pisany, ale potwierdził, że ekspozyty (niebędące dziełami sztuki) wyrażają „pewną prawdę historyczną, czynią to jednak nie słowami, lecz przez rzeczy składające się na tę prawdę”³. Szerzej odniósł się do teorii poznawania przeszłości przez dzieła sztuki, która została w najnowszej historiografii znacznie rozwinięta⁴. Zagadnienie to ma duże znaczenie, z uwagi na nośnik, jakim często są dla herbów dzieła sztuki. Obecność takich zagadnień, jak muzealnictwo i źródła muzealne, w wyżej wymienionych publikacjach nie powinna jednak skłaniać do wprowadzania muzealnictwa do kanonu nauk pomocniczych historii. Wystarczy, że jego „pomocniczość” będzie traktowana tak jak wspomaganie się w historiografii archeologią czy historią sztuki.

Opinie wspomnianych badaczy są niewątpliwie interesujące, lecz realną obecność źródeł materialnych we współczesnej refleksji teoretycznej nauk pomocniczych historii oraz praktyce badawczej zapewnił Józef Szymański, który wykorzystując ujęcia klasyfikacyjne Brygidy Kürbis, wprowadził ten gatunek źródeł do swojego podręcznika. Zauważył on, że w warsztacie historycznym — nie tylko mediewisty — stale rośnie rola źródeł materialnych, co także stwarza nowe możliwości metodologiczne⁵. Spostrzeżenie to było obecne w wykładzie podręcznika (skryptu) od 1976 r.⁶ Z kolei w *Przewodniku metodycznym* historyk ten apelował, by w procesie dydaktycznym dążyć do zapoznania się z oryginalnymi źródłami m.in. w muzeach⁷. Rozwinięcie teorii nauki historycznej w zakresie źródeł materialnych — artefaktów zawdzięczamy Krzysztofowi M. Kowalskiemu. Ukazał on artefakty pod względem źródłoznawczym, jako źródła poznania historycznego, odnosząc się również do zabytków muzealnych. Według tego badacza stanowią one kategorię artefaktów ruchomych, funkcjonujących w kontekstach wtórnych. Ich klasyfikacja obejmuje 14 kategorii, a wśród nich artefakty obrazu i ikonografii, podzielone na artefakty kultury artystycznej i semiotycznej. Do tej ostatniej kategorii należą artefakty znakowe i heraldyczne. Należy dodać, że chronologia klasyfikowanych artefaktów reprezentuje obiekty średniowieczne i nowożytne do końca XIX w.⁸ Warto zaznaczyć, że wśród źródeł do poznania dziejów artefaktów autor wymienił i opisał wartość dokumentacji ekspozycji muzealnych⁹.

² I. Ichnatowicz, *Nauki pomocnicze historii XIX i XX wieku*, Warszawa 1990, s. 175–186. Rozbudowa stron internetowych muzeów zdezaktualizowała rozdział *Muzea polskie* w publikacji I. Ichnatowicza i A. Biernata, *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, Warszawa 2003, s. 272–310.

³ I. Ichnatowicz, *Nauki pomocnicze historii XIX i XX wieku*, s. 184.

⁴ Por.: Z. Piech, *Czy ikonografia historyczna powinna być nauką pomocniczą historii?* [w:] *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce. Materiały z sympozjum w Uniwersytecie Jagiellońskim dnia 21–22 października 1993 roku profesorowi Zbigniewowi Perzanowskiemu przypisane*, red. M. Rokosz, Kraków 1995, s. 119–141. Zob. też: *Dzieła sztuki. Źródło ikonograficzne, czy coś więcej? Materiały sympozjum XVII Powszechnego Zjazdu Historyków w Krakowie, 15–18 września 2004*, red. M. Fabiański, Warszawa 2005.

⁵ J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2001, s. 12–13.

⁶ Idem, *Nauki pomocnicze historii od schyłku IV do końca XVIII w.*, Warszawa 1976, s. 19.

⁷ Idem, *Nauki pomocnicze historii do końca XVIII wieku. Przewodnik metodyczny*, Poznań 1977, s. 27.

⁸ K.M. Kowalski, *Artefakty jako źródła poznania. Studium z teorii nauki historycznej*, Gdańsk 1996, s. 47 i 65; por. wcześniejszą pracę tego badacza: *Polskie źródła ikonograficzne XVII wieku. Analiza metodologiczna*, Warszawa–Poznań 1988, zwłaszcza s. 40.

⁹ Idem, *Artefakty jako źródła poznania*, s. 85.

Na gruncie muzeologii należy tutaj nawiązać do teorii „przedmiotu muzealnego” wrocławskiego badacza Wojciecha Gluzińskiego¹⁰ oraz przytoczyć, jako reprezentatywną, jedną z ostatnich wypowiedzi Anny Ziębińskiej-Witek. Przy okazji analizy zjawiska muzealizacji komunizmu stwierdziła ona, że obiekty muzealne „nie są po prostu przedmiotami materialnymi, ale polisemantycznymi eksponatami dającymi się odczytać w wymiarach: kognitywnym, estetycznym, emocjonalnym i afektywnym”. Ponadto autorka przyznaje, że nie zgadza się z tezą, iż „kontekst kulturowy i informacje o obiekcie nie mają dużego znaczenia w jego interpretacji, ale niewątpliwie materialność obiektu nadaje mu pewien rodzaj mocy, a nawet sprawstwa, którego nie posiadają teksty pisane czy nowe technologie”¹¹. Szkoda, że tego typu poglądy nie mają szerszego oddźwięku w naukach pozwalających poznawać źródła historyczne i w ogóle w historiografii.

Przytoczyliśmy wypowiedzi badaczy, na których można budować w historiografii teorię źródła muzealnego w ogólności. Przechodząc do szczególnej jego kategorii, przyjmującej ważną dla nas postać herbu, również należy zauważyć dokonania Józefa Szymańskiego. We wspomnianym wydaniu podręcznika z 1976 r. rozbudował on rozdział poświęcony heraldyce o falerystykę i weksylologię, a po raz pierwszy grupując nauki pomocnicze, umieścił heraldykę w dziale „Przedmioty i wizerunki”, wraz z archeologią prawniczą, numizmatyką i sfragistyką. Ta nowa systematyka doczekała się uznania Stefana K. Kuczyńskiego¹². Dział ten grupuje bowiem nauki pomocnicze zajmujące się źródłami objaśniającymi ważne w dziejach przedmioty i wizerunki symboliczne, niosącymi wielki ładunek informacyjny i ideowy¹³. Stefan K. Kuczyński oprócz tego, że zbadał wiele kwestii metodycznych w zakresie heraldyki, a następnie ogłosił wyniki swoich badań, dokonał przełomu w rozumieniu herbu, co jest szczególnie podkreślane, w kategoriach semiotyki i komunikacji społecznej¹⁴. Dotknął również niezwykle ważnej dla nas kwestii herbu jako zabytku w rzadko cytowanym opublikowanym wykładzie¹⁵. Należy także docenić wkład Witolda Maisla w rozpoznanie herbów jako znaków władztwa państwowego oraz jurysdykcji niepaństwowych. W podręczniku do archeologii prawnej Polski rozdział na ten temat umieścił w dziale „Przedmioty, znaki i symbole uzmysławiające pojęcia, instytucje i stosunki prawne lub towarzyszące czynnościom prawnym”, w eksplikacji opierając się głównie na zabytkach materialnych¹⁶.

Szukając literatury dotyczącej herbu w kontekście muzealnym, należy sięgnąć do literatury zagranicznej. Dobrym przykładem jest podręcznik słowackich muzeologów pt. *Múzeum a historické vedy (vysokoškolská učebnica)*, dostępny w Polsce dzięki temu, że został wydany przez Związek Słowaków w Polsce¹⁷. Nie jest on skierowany, jak dotychczasowe ujęcia, do szerokiego spektrum słuchaczy studiów historycznych, tylko do studentów kierunku muzeologia i dziedzictwo

¹⁰ W. Gluziński, *U podstaw muzeologii*, Warszawa 1980, s. 121–143.

¹¹ A. Ziębińska-Witek, *Muzealizacja komunizmu w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej*, Lublin 2018, s. 33.

¹² S.K. Kuczyński, *Osiągnięcia i postulaty w zakresie heraldyki polskiej* [w:] *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce*, s. 94, przypis 3.

¹³ T. Giergiel, *Dorobek naukowy w zakresie heraldyki polskiej Józefa Szymańskiego*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego nowej serii” 2018, t. 17 (28), s. 198–199.

¹⁴ I.M. Dacka-Górzyńska, *Profesor Stefan Krzysztof Kuczyński (1938–2010), pierwszy prezes Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego nowej serii” 2018, t. 17 (28), s. 195.

¹⁵ S.K. Kuczyński, *Symbole i herby jako zabytki* [w:] *Spotkania w Willi Struwego 1998–2001. Wykłady o dziedzictwie kultury*, red. K.J. Kwiecińska, Warszawa 2001, s. 39–50.

¹⁶ W. Maisel, *Archeologia prawna Polski*, Warszawa 1982, s. 244–255.

¹⁷ L. Kačírek, R. Ragač, P. Tišliar, *Múzeum a historické vedy (vysokoškolská učebnica)*, Kraków 2013. Por. artykuł recenzyjny: T. Giergiel, *Praktyczna odłona nauk pomocniczych historii w świetle ostatniego podręcznika słowackich muzeologów*, „Res Historica” 2015, t. 48, s. 309–315.

kulturowe, wprowadzonego do oferty Uniwersytetu Komeńskiego w 2006 r. oraz do słuchaczy innych kierunków studiów, których studenci mają kontakt z badaniami historycznymi (np. historia sztuki, etnologia itp.). Książka została wydana w ramach programu „Podpora aplikácie historických vied pre študijný program muzeológia a kulturne dedičstvo na FF UK v Bratislave”, a więc w formule zakładającej przewyższanie barier między dyscyplinami. Autorzy wykazali, że praca z materialnym źródłem historycznym, pełniącym jednocześnie funkcję muzealnego eksponatu, nie jest możliwa bez stosowania w praktyce zintegrowanych nauk pomocniczych.

Rozdziały poświęcone heraldyce, weksylologii i faleryście w omawianym podręczniku napisał Radoslav Ragač. W pierwszym z nich przedstawił powstanie i rozwój herbów, elementy tego źródła, oraz podział herbów ze względu na ich właścicieli. Wszystkie te problemy wyjaśnione zostały na podstawie miejscowego materiału źródłowego, co należy uznać za zaletę publikacji. Autor posługuje się przy tym terminem „zabytek heraldyczny”, znanym polskiej literaturze, w której używa się też określenia „zabytek kultury heraldycznej” lub „pomnik heraldyki” (ten ostatni termin nie odpowiada jednak naturze ruchomego obiektu muzealnego). Jest to bardzo praktyczne rozwiązanie, bowiem nie ogranicza rozważań do pełnego herbu, lecz obejmuje również sytuację występowania jednego z elementów herbu, np. godła czy klejnotu. Autor zauważył, że zabytki heraldyczne mogą być zabytkami sztuki („*heraldické pamiatky môžu byť aj významnými umeleckými dielami*”) albo elementami tych zabytków, wówczas mogą dzieła sztuki identyfikować, czy datować¹⁸. Rozdział o weksylologii liczy kilka stron i ogranicza się do podania podstawowej terminologii, natomiast falerystyka przedstawiona jest przez pryzmat przeglądu najważniejszych orderów, zakonów orderowych i odznaczeń występujących w czasie panowania węgierskiego oraz austro-węgierskiego. Książka uświadamia konkretne potrzeby i problemy w profesji muzealnika, a co równie ważne, stwarza płaszczyznę do dyskusji nad jakością jego narzędzi warsztatowych.

Obserwując aktualny stan polskich badań heraldycznych, należy docenić wiele refleksji, jakie poczynił Zenon Piech w obszernym artykule pt. *Herb jako źródło historyczne*¹⁹. Znajdziemy w nim dużo kapitalnych ustaleń i propozycji wpisujących się w charakter pracy muzealnej. Kluczowa jest konstatacja o specyficznej właściwości herbu jako znaku, który nie może egzystować samodzielnie. Pod względem materialnym herby są znakami niesamoistnymi, umieszczanymi na różnorodnych nośnikach, w przeciwieństwie do takich znaków, jak pieczęcie i monety — „zamkniętych” w swojej formie i konwencji jednorodnego nośnika materialnego (odcisk, krążek metalu). Herb można było umieścić na każdym obiekcie (budowli) czy przedmiocie ruchomym²⁰.

Ukazana wyżej natura zabytku heraldycznego powinna przekonywać, że w pracy muzeum zajmującego się przecież dawnymi przedmiotami, herby nie tylko są powszechnie zauważane, ale również doceniane i wykorzystywane do realizacji zadań, jakie stawiane są tej instytucji. Zgodnie z ustawą o muzeach, głównym celem działalności tych instytucji (nie wnikając w zadania szczegółowe) jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów²¹. W rzeczywistości w praktyce muzealnej, zwłaszcza inwentaryza-

¹⁸ L. Kačírek, R. Ragač, P. Tišliar, *Múzeum a historické vedy*, s. 155.

¹⁹ Z. Piech, *Herb jako źródło historyczne*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego nowej serii” 2018, t. 17 (28), s. 5–44.

²⁰ Ibidem, s. 26.

²¹ Ustawa z 21 listopada 1996 r. o muzeach (tekst jednolity: Załącznik do obwieszczenia Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 12 kwietnia 2019 r.).

cyjnej i interpretacyjnej, zabytek heraldyczny stwarza duże trudności. Złożoność jego struktury (herb i jego nośnik) powoduje, niestety, skupienie uwagi tylko na nośniku i potraktowanie herbu powierzchownie, bez należytej staranności, a często nawet jego niezauważenie²². Trudności te mogą być przewyżczone dzięki zrozumieniu warstw komunikacyjnych herbu. Artykuł Z. Piecha zawiera wyjaśnienie funkcji i sfer występowania herbu oraz zasad wyodrębnienia nośników herbu, które zostały wyliczone w sposób następujący (z zastrzeżeniem niewyczerpania wszystkich możliwości, ale z zachowaniem hierarchii): „pieczęcie, monety, insygnia, atrybuty i ubiór władzy zwierzchniej oraz dostojników kościelnych i urzędników świeckich wszelkich szczebli, orderzy i odznaczenia, elementy uzbrojenia, w szczególności tarcze i chorągwie, dokumenty, księgi kancelaryjne, książki rękopiśmienne i drukowane, druki urzędowe, supereklibrisy, medale, rzeźba architektoniczna [zworniki, wsporniki, mensy ołtarzowe], tympanony, tablice erekcyjne, rzeźba nagrobna, wszelkie gatunki malarstwa, obiekty ruchome stanowiące wyposażenie kościołów [kielichy, pateny, monstrancje, relikwiarze, chrzcielnice, dzwony, szaty liturgiczne] i budowli świeckich [meble, zastawa stołowa, inne luksusowe przedmioty do użytku, piece]”²³. Znakomita większość wymienionych nośników jest gromadzona w muzeach. Rzeczywiście, ich katalog wymaga znacznego uzupełnienia, ale również korekt, także na szczytach hierarchii. Jako przykład można wymienić sztandary wojskowe, które nie były elementem uzbrojenia, oraz inne niewymienione weksylia: kościelne, korporacji i samorządowe (jeżeli nie mieszczą się w kategorii atrybutów władzy zwierzchniej). Warto też może rozszerzyć kategorie numizmatyczne o banknoty i pieniądz zastępczy. Autor, wracając w swoim obszernym studium kilkakrotnie do problemu nośników herbu, starał się uzupełnić powyższą listę, jednak nie wymienił tak ważnych obiektów, jak: tablice trumienne, elementy umundurowania wojskowego, artefakty cechowe czy biżuteria i pamiątki patriotyczne. Zachodzi jednak wątpliwość, czy jesteśmy w stanie stworzyć pełny tezaurus nośników herbów z uwagi na nieograniczoną inwencję człowieka — twórcy herbów, jeżeli „herb może być umieszczony praktycznie wszędzie”. Rejestr nośników herbów, nawet niepełny, uświadamia wszak ich różnorodność i wyczuła na zjawisko ich występowania, nawet w miejscach nieoczekiwanych.

Za przykład przyjmijmy zbiory Muzeum Narodowego w Warszawie, które liczą ok. 830 tys. dzieł sztuki, w tym 41 605 zdigitalizowanych²⁴. Ich struktura została oparta na podziale na 30 działów (zbiory, kolekcje, gabinety), a zasób cyfrowy wykazuje 400 rodzajów zabytków — są to potencjalne nośniki herbów. Przeglądarka wszystkich opublikowanych wizerunków zabytków, udostępniająca szczegółowe dane, wykazuje określenie „herb” w polach opisu 2520 obiektów (w tym 1530 w Gabinecie Monet i Medalii), co daje 6 proc. wszystkich zbiorów cyfrowych. Wyniki przeglądania wykazują 80 rodzajów nośników herbów oraz dane o ich liczbie (w nawiasach): moneta (1056 herbów), pieczęć (461), grafika (336), odbitka graficzna (301), rysunek (201), obraz (192), ekslibris (100), naczynie (89), dokumentacja artystyczna (65), fotografia (40), fotografia z natury (39), klipa (25), miniatura (24), akwarela (18), odbitka typograficzna (16), projekt (14), pastel (10), rysunek architektoniczny (10), szkic (10), mebel (9), rękopis (8), list (7), medal (7), odrys (7), reprodukcja dzieła sztuki (7), makata (6), książka (5), masonica (5), szkicownik (5), sztuciec (5), tkanina (5), mapa (4), pieczęci (4), projekt architektoniczny (4), tkaniny (4), akcesoria mody (3), dokument (3), ilustracja prasowa (3), kopia (3), ołtarz (3), reprodukcja (3),

²² Negatywnymi czynnikami są również: brak praktycznego podręcznika do heraldyki oraz poziom wiedzy heraldycznej muzealników, nieposiadających wykształcenia historycznego. Przyczyniają się do tego programy studiów kształcących tę grupę zawodową.

²³ Z. Piech, *Herb jako źródło historyczne*, s. 12.

²⁴ <<http://cyfrowe.mnw.art.pl/dmuseion/collections>> [dostęp: 14 lipca 2019].

adres hołdowniczy (2), biżuteria (2), kodeks (2), medalion (2), oświetlenie (2), pieczęć (2), plakietka (2), varia (2), akcesoria do palenia (1), akcesoria toaletowe (1), akcesoria ubioru (1), banknot (1), czasomierz (1), dokument z pieczęcią (1), fotodruk (1), ikona (1), ilustracja książkowa (1), karta z albumu (1), lichtarz (1), mebel do gry (1), mebel do pisania (1), mebel do przechowywania (1), mebel do siedzenia (1), naczynie liturgiczne (1), nobilitacja (1), notatnik (1), okład (1), parament liturgiczny (1), pojemnik (1), przybory do pisania (1), przybory do tytoniu (1), próba mennicza (1), reklama (1), relikwiarz (1), teka (1), teka graficzna (1), ubiór (1), winieta (1), witraż (1). Generowane automatycznie dane o rodzajach zabytków (nośnikach herbów) nie są precyzyjne i nie oddają rzeczywistego ich charakteru, przykładem są błędne ich rodzaje, jak „kopia” czy „reprodukcja”. Opisy samych herbów również nie zawierają pełnych danych. Przytoczenie wyników *in extenso* ujawnia liczne niedoskonałości i powtórzenia, np.: pieczęć, pieczęci, pieczęćka, dokument z pieczęcią i nobilitacja. Ostatnie przykłady mówią o dwóch nośnikach herbu, ale o tym samym zabytku — doskonale znanym w heraldyce dokumentem nobilitacyjnym Jana Januszowskiego²⁵. Jak widać, został on dodany do zbioru zabytków-nośników herbów z uwagi na umieszczony na nim herb nadany Januszowskiemu oraz dekorację w postaci herbów ziem Rzeczypospolitej. Odrębnym nośnikiem herbu jest zawieszona pod nim pieczęć królewska. Przykład ten pokazuje zabytek heraldyczny, zawierający wizerunki kilkudziesięciu herbów. Jest to dowód na istnienie dużo większej liczby herbów niż ich nośników. W całym zbiorze zdigitalizowanych zabytków heraldycznych Muzeum Narodowego w Warszawie 1840 obiektów zawiera ich fotografię, pozostałych 680 zabytków jest w przygotowaniu (z opisem, ale bez fotografii). Inne wyniki otrzymamy, wyszukując termin „herbowy” czy „heraldyczny”. Pomimo tych niedoskonałości i szczupłości danych należy docenić możliwości wyszukiwawcze Cyfrowego MN w Warszawie, osiągnięte wyniki oraz ogromne zalety poznawcze.

Drugim przykładem wielkiego programu digitalizacji jest projekt „Cyfrowe Dziedzictwo Kulturowe — stworzenie platformy digitalizacji zbiorów muzealnych w regionie Małopolski”²⁶. Aktualnie katalog obejmuje 198 544 obiekty muzealne z siedmiu instytucji — jest to wielkość prawie pięciokrotnie przewyższająca liczbę zabytków w Cyfrowym MN w Warszawie, jednak w projekcie tym przedkłada się ilość nad jakość. Przeglądarka wszystkich opublikowanych wizerunków zabytków małopolskich wykazuje określenie „herb” na polach opisu zaledwie 446 obiektów (tylko 310 z fotografiami), tymczasem wiele innych przedmiotów tam udostępnianych jest nośnikami herbów, np. numizmaty, jednakże w ich opisach nie występuje określenie „herb”. Bardziej precyzyjne wyniki cyfrowej kwerendy heraldycznej uzyskać można w Muzeum Zamojskim²⁷, które w wirtualnym Katalogu Zbiorów Muzealnych zamieściło 6287 eksponatów. Z uwagi na udostępnienie ich opracowań w formie kart katalogowych przeglądarka wykazuje określenie „herb” na polach opisu ok. 300 zabytków heraldycznych. Wszystkie zawierają fotografie, więc wynik wyszukiwania jest porównywalny z opisaną wyżej eksploracją prawie 200 tys. małopolskich obiektów muzealnych.

Według Głównego Urzędu Statystycznego w 2017 r. istniało w całej Polsce 171 muzeów historycznych, 10 ekspozycji wewnątrz, 180 regionalnych, 63 militarnych i 55 biograficznych, co daje nam liczbę 479 muzeów, gdzie niewątpliwie istnieją zespoły zabytków heraldycznych, choć mogą znajdować się one również w innych kategoriach muzeów (archeologicznych, artystycznych, etnograficznych, literackich czy interdyscyplinarnych). Dane statystyczne wykazują liczby

²⁵ *Nobilitacja Jana Januszowskiego wystawiona w Krakowie, 24 stycznia 1588 roku*, oprac. J. Michta, Kielce 1991.

²⁶ <<http://www.kultura.malopolska.pl>> [dostęp: 14 lipca 2019].

²⁷ <<http://muzeum-zamojskie.pl>> [dostęp: 14 lipca 2019].

muzealiów według dyscyplin, wśród których wyszczególniono interesujące nas zabytki heraldyczne w postaci numizmatów. Okazuje się, że ta kategoria zabytków znajduje się nie tylko w muzeach, jakie wyżej wytypowaliśmy, ale również w placówkach martyrologicznych, przyrodniczych, geologicznych, techniki i nauki, a nawet skansenach, choć są to tylko dwa zabytki. W 2017 r. we wszystkich polskich muzeach znajdowało się 1 096 595 numizmatycznych pozycji inwentarzowych, z kolei liczba ich „sztuk” wynosiła 1 506 748. Pokazuje to skalę problemu, choć ten typ zabytku, jako nośnik herbu władzy zwierzchniej, cechuje się pewnego rodzaju standaryzacją i objęty jest od wielu dziesięcioleci działaniami edytorskimi, co nie przydaje mu, jako zabytkowi materialnemu udostępnianemu w muzeach, dużych walorów poznawczych dla heraldyki. Zupełnie inne korzyści dla tej dziedziny są możliwe przez zaprowadzenie inwentaryzacji pieczęci czy supereklibrisów. Dopóki nie dojdzie do oddolnej akcji inwentaryzacyjnej lub do udoskonalenia metod wprowadzania danych do platform digitalizacji zbiorów muzealnych, dopóty polski zasób muzealnych zabytków heraldycznych należy uznać za *terra incognita*.

Ważnym problemem, oprócz identyfikacji zabytków heraldycznych w zbiorach muzealnych, jest ustalenie kwestionariusza badawczego, służącego rozpoznaniu natury herbu i charakteru jego nośnika. W tym zakresie studium Z. Piecha jest nieprzecenione. Autor podzielił nośniki herbów na stacjonarne i ruchome oraz wniknął w charakter tych drugich pod względem ich dostępności dla odbiorcy, któremu mogły być one dostarczane. Autor za takie nie uważa herbów przypisanych do określonych miejsc (np. kościołów, zamków lub pałaców). Ważne jest tutaj zwrócenie uwagi na ich obecne funkcjonowanie w kontekście wtórnym (muzealnym) i pierwotnym (naturalnym), zgodnie z teorią K.M. Kowalskiego²⁸.

Stosowanie tych wszystkich wskazówek i klasyfikacji w praktyce muzealnej może służyć identyfikacji nośników ruchomych herbów oraz samych herbów. Może to prowadzić do powstania katalogów herbów w zbiorach muzealnych, co jest wielkim wyzwaniem i ogromną potrzebą. Struktura takiego katalogu, np. cyfrowego albo nawet kartkowego, może być oparta na różnych kryteriach podziału. Wysoce poznawczy jest podział na nośniki (herby na: monetach, pieczęciach, sztandarach, meblach, medalach, portretach, sztukach, kaflach, portretach i tablicach trumien-nych, pamiątkach powstańczych i patriotycznych, itd.), ukazujący jednocześnie funkcje herbu. W kręgu szczególnego zainteresowania znajdują się np. herby związane z sarmacką przestrzenią funeralną — oryginalnym przejawem polskiej obyczajowości, co prowadziło już do wysiłku ich katalogowania²⁹. Inne wskazane kryteria to oczywiście podziały ze względu na epoki historyczne bądź bardziej szczegółowe podziały, bądź zestawienie chronologiczne herbów (wymagające ich datowania). Podstawowym kryterium jest również podział ze względu na właścicieli herbów, tj. podmioty, które ich używały, odpowiadające gatunkom (rodzajom) herbów, w istocie działom heraldyki (rycerska-szlachecka, państwowa, miejska, ziemna, kościelna, korporacyjna).

Obowiązek tworzenia katalogów zbiorów wynika wprost z ustawy o muzeach, gdzie wśród szczegółowych zadań na drugim miejscu po „gromadzeniu zabytków jest katalogowanie i naukowe opracowywanie zgromadzonych zbiorów”. Wpisuje się to w nurt istniejących praktyk, gdyż w muzeach historycznych od lat tworzy się katalogi pieczęci, monet, medali czy odznaczeń, zwłaszcza gdy zbiory tego typu nie są wyodrębnione w osobnym dziale, odrębnym inwentarzu czy w postaci kolekcji. Te bliskie heraldyce zagadnienia są podejmowane szeroko zarówno w praktyce wystawienniczej, jak i edytorskiej („gabinety”, katalogi). Wynika to z jednorodności

²⁸ Z. Piech, *Herb jako źródło historyczne*, s. 30; K.M. Kowalski, *Artefakty jako źródła poznania*, s. 47 i 65.

²⁹ J. Dziubkova, *Portrety trumienne, tablice inskrypcyjne i herbowe*, Poznań 1981 („Katalogi Zbiorów — Muzeum Narodowe w Poznaniu”, t. 1).

gatunkowej zbiorów oraz tradycji kolekcjonerskich. Jednak, jak wiadomo, herbów raczej nie kolekcjonowano, brakuje więc takich tradycji.

Warto zauważyć, że siedziby muzeów często znajdują się w budowlach zabytkowych (pałacach, zamkach, kamienicach mieszczańskich czy ratuszach), a herby są ich trwałymi składnikami. Przypomnijmy, że sala Domku Gotyckiego w Puławach została intencjonalnie przyozdobiona herbami szlacheckimi. Kolebka polskiego muzealnictwa została w ten sposób naznaczona elementem zawierającym komunikat społeczny i historyczny, oddany w następujących słowach przez księżną Izabelę Czartoryską: „w tym pokoju każdy Polak mniema, że jest między bracią. Każda cząstka, każdy herb przypomina mu osobę lub czyn, który zajmuje, a czasem i wzrusza”³⁰. W tych zdaniach wyrażony jest najgłębszy sens obecności herbów w muzeum, ich rola i funkcje, również we współczesnym muzealnictwie. Wszystkie stacjonarne nośniki herbów powinny być objęte inwentaryzacją i edycją, także dlatego, że są narażone na działanie czynników atmosferycznych oraz innych czynników destrukcyjnych, np. kwaśnych deszczy. Powstaje więc problem ich ochrony i konserwacji, czasem wykonywanej błędnie, zacierającej pierwotną formę heraldyczną³¹. Dyskutowane jest też zagadnienie zastępowania ich kopiami, w celu ratowania lub bezpiecznego eksponowania oryginału. Wprowadzaniu w życie dotychczasowych programów tworzenia korpusów źródeł materialnych przyświecały również cele ratownicze — nie przywidywały one poszukiwań i edycji źródeł muzealnych. Autorzy tych programów i edytorzy inskrypcji (*Corpus Inscriptionum Poloniae*), a również herbów (*Pomniki epigrafiki i heraldyki dawnej Rzeczypospolitej na Ukrainie*), założyli, że zabytki te w muzeach są bezpieczne. Zapewne jest to prawda, ale na skutek takiego myślenia powstał paradoks — dzisiaj wiemy więcej o zabytkach heraldycznych województwa podolskiego niż o tych, które występują w przestrzeni zabytkowej, muzealnej czy sakralnej wielu pierwszoplanowych pomników naszej historii. Drukiem ukazało się kilka opracowań herbów znajdujących się w obiektach zabytkowych, również w siedzibach muzeów³². Edytor tego typu pomników heraldyki może polegać na precyzyjnych zasadach przygotowanych przez Wojciecha Drelicharza³³. Także te herby, jako osobna kategoria, powinny się znaleźć w muzealnych katalogach herbów. Na edycję zasługują wszystkie zabytki heraldyczne, również muzealne, choć nie mówi się o nich w dyskusjach nad postulowanym *Corpus Armorum Poloniae*.

Kolejnym krokiem po inwentaryzacji i katalogowaniu jest, również wpisane do ustawy o muzeach, „naukowe opracowywanie zgromadzonych zbiorów”. Praca naukowa w muzeum nie różni się od pracy uniwersyteckiej. Jej przejawem jest opracowywanie artefaktów przez określanie ich autentyczności, chronologii czy atrybucji. Podczas pracy nad zabytkiem muzealnym mamy więc do czynienia z procesem badawczym. Jest to obszar nadal kontestowany i zdarza się, że spychany na margines przez realizację w muzeach zadań związanych z „upowszechnianiem kultury”.

³⁰ Cytat za: K. Skupiński, *Fryz heraldyczny Domu Gotyckiego w Puławach* [w:] *Ludzie i herby w dawnej Polsce*, red. P. Dymmel, Lublin 1995, s. 209. Realizacja analogicznego zamysłu na zamku w Kórniku, zob: *Herby rycerstwa polskiego na zamku w Kórniku*, Kórnik 1987–1988.

³¹ Przykłady podaje L. Pudłowski, „Zatarte często przeciągiem czasu znaki herbowe...”. *Na marginesie badań heraldyki w architekturze średniowiecznej Polski*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego nowej serii” 2018, t. 17 (28), s. 77.

³² Np.: J. Wiesiołowski, *Galeria heraldyczna Ratusza poznańskiego. Próba identyfikacji osób i określenia czasu powstania przedstawień heraldycznych*, „Kronika Miasta Poznania” 1997, t. 65/3, s. 337–353; E. Gigilewicz, *Herby biskupów warmińskich*, Lublin 2001.

³³ W. Drelicharz, *Przedmowa* [w:] *Pomniki epigrafiki i heraldyki dawnej Rzeczypospolitej na Ukrainie*, t. 1, oprac. A. Biedrzycka, Kraków 2005, s. 29–36.

Dlatego należy zaznaczyć, że instytucje te wprawdzie nie są powołane do zgłębiania kwestii teoretycznych, ale praca nad zabytkiem nosi cechy praktyki naukowej³⁴.

Wiele wskazówek dotyczących określania chronologii zabytków heraldycznych podał Z. Piech, stwierdzając że ich datacja może być oparta na datowaniu nośnika, na którym były umieszczone herby. Wykorzystywać należy też dane chronologiczne dotyczące właściciela herbu, dane biograficzne, jeżeli jest to jednostka, a dane urzędowe, jeżeli jest to instytucja czy korporacja. Do rekonstrukcji daty powstania nośnika można też wykorzystać rozpoznanie „znamion zewnętrznych samego herbu, czyli jego formę”, dlatego analiza zabytku powinna objąć formę wszystkich elementów herbu. Wyniki krytyki tego źródła mogą pozwolić na jego interpretację i rozpoznanie roli herbu oraz jego funkcji w kulturze. Zadania te należą do najważniejszych zagadnień w badaniach nad tymi zabytkami i są jednym z głównych celów heraldyki. Z uwagi na to, że zabytek heraldyczny składa się z herbu i jego nośnika „nie zrozumiemy w pełni funkcji herbu bez jego nośnika i treści nośnika bez herbu”. Należy też dostrzegać „związek z ideowym przesłaniem obiektu, tworzenie lub współtworzenie tego przesłania”³⁵.

Nie ma tu zbyt wiele miejsca na przykłady, ale warto przedstawić w skrócie wyniki niepublikowanych badań nad funkcjami herbów w zbiorach Muzeum Diecezjalnego „Dom Długosza” w Sandomierzu. Objęto nimi zabytki heraldyczne eksponowane na wystawach stałych w ogólnej liczbie 48 (33 herby osobiste i rodowe, 14 herbów osób prawnych oraz jeden herb ziemski). Większość z zabytków, ze względu na pochodzenie, posiada charakter kościelny. Ze szczegółowego podziału herbów, uwzględniającego nie tylko kryterium własnościowe, ale i materialne, wynika, że artefakty pierwotnie występowały najczęściej w obrębie obiektów sakralnych. Herby umieszczane były przy różnych okazjach, często z inicjatywy właścicieli herbów, a także w momentach ostatecznych, czyli pogrzebu, co okazywało się z reguły trwałym rozwiązaniem (tablice, epitafia). Należy stwierdzić występowanie dużej liczby herbów osób duchownych, co jest zjawiskiem reprezentatywnym w obszarze sztuki sakralnej. Dokładniejsza analiza tych herbów wykazuje, że były one desygnatami szlachectwa ich posiadaczy uzupełnionymi o oznaki władzy, jeśli ich właściciele pełnili jakieś funkcje. Może to wnieść nowe argumenty do sporu, czy heraldyka kościelna jest samodzielną gałęzią tej dziedziny naukowej, czy jest to tylko heraldyka szlachecka zaadaptowana na potrzeby ustroju hierarchicznego w Kościele. Na kilku eksponatach, a zwłaszcza na przedstawieniach portretowych, funkcja identyfikacyjna herbu związana jest z potrzebą pokazania splendoru postaci portretowanej, jej upamiętnienia i przypominania o pozycji i przynależności do uprzywilejowanej grupy społecznej. Funkcje zależały od rodzaju herbu, ale zazwyczaj była to rola identyfikacyjna połączona z inną, np.: upamiętniającą, własnościową, fundacyjną, kultową czy patriotyczną. Najciekawszym przypadkiem było wykorzystanie herbu — wyszytego na makacie herbowej — w rywalizacji genealogicznej wybitnych przedstawicieli rodu Ossolińskich (oprócz manifestacji programu genealogicznego). Z analizy herbów w sandomierskim Domu Długosza można wysunąć wnioski, że nie tylko wiedza i świadomość

³⁴ W polskiej literaturze o tym zagadnieniu m.in.: S. Lorentz, *Filozofia muzeów. Czy należy spalić Luwr?* [w:] *Przeszłość przyszłości... Księga pamiątkowa ku czci profesora Stanisława Lorentza w setną rocznicę urodzin*, red. A. Rottermund, D. Folga-Januszewska, E. Micke-Broniarek, Warszawa 1999, s. 25–30; M. Borusiewicz, *Nauka czy rozrywka? Nowa muzeologia w europejskich definicjach muzeum*, Kraków 2012, s. 96; P. Piotrowski, *Muzeum krytyczne*, Poznań 2011, s. 90; A. Rottermund, *Praca naukowa we współczesnym muzeum* [w:] *Velis quod possis. Studia z historii sztuki ofiarowane Profesorowi Janowi Ostrowskiemu*, red. A. Betlej i in., Kraków 2016, s. 499–504.

³⁵ Z. Piech, *Herb jako źródło historyczne*, s. 37–40.

heraldyczna miały wpływ na właściwą kreację herbu. Dużą rolę odgrywało umiejętne zastosowanie techniki artystycznej oraz talent twórcy³⁶.

Kontynuując rozważania o funkcji herbu, warto wyodrębnić też zabytki materialne — nośniki, których elementem konstytutywnym jest herb, jak moneta czy pieczęć, zawierające z zasady znak władzy zwierzchniej (a więc najczęściej herb lub jego najważniejszy element, czyli godło). Do tej kategorii należą również sygnet herbowy i architektoniczny kartusz herbowy czy orzełek wojskowy — bez intencjonalnego zamiaru prezentacji herbu (lub godła) zabytki te po prostu by nie powstały. Herb bądź godło są również silnie wpisane w genezę, definicję i funkcję takich zabytków, jak guzik wojskowy *supereklibris* czy zastawa rodowa. Można więc dokonać jeszcze jednej klasyfikacji zabytków heraldycznych, pod względem trwałości związku herbu z nośnikiem.

Obserwacja mechanizmów prezentacji herbu doprowadza do zagadnienia zabytku heraldycznego jako dzieła sztuki. Herby są częścią dorobku kulturowego i jako takie bywały dziełami sztuki, czasami wręcz wybitnymi, albo elementami struktury dzieła sztuki. Polska heraldyka w wyniku badań Przemysława Mrozowskiego dysponuje rozpoznaniem herbu jako środka narracji w sztuce, a także stylizacji heraldycznej. Są to dokonania na polu dziejów sztuki średniowiecznej³⁷. Epoka sztuki nowożytnej, niezwykle bogata w style i zjawiska kształtujące sposoby przekazu, czeka na swojego badacza. Perspektywy badawcze sygnalizował R. Ragač, a ostatnio Z. Piech, który w wielokrotnie cytowanym artykule zawarł na ten temat tezy o wymiarze uniwersalnym, zauważając że herby współtworzyły wyraz artystyczny i ideowy dzieła sztuki, a także oddziaływały estetycznie, więc można je poddawać ocenie (artystycznej i estetycznej), jakiej podlegają dzieła sztuki³⁸. Dochozimy w ten sposób do kwestii fenomenu sztuki heraldycznej — obecnego w badaniach, ale nie ugruntowanego w świadomości społecznej i kulturze, istniejącego również w sztuce współczesnej³⁹. W badaniu relacji znaku i dzieła sztuki ważne są kompetencje zarówno z dziedziny teorii, jak i historii sztuki, oraz heraldyki. Jest to jeden z przejawów interdyscyplinarności badań heraldycznych. Stosowanie takiego podejścia bywa, niestety śladowe, również w ostatnio ogłaszanych pracach⁴⁰.

Do katalogu problemów należy także zaliczyć metody prezentowania i dokumentowania pracy naukowej wykorzystującej zabytki muzealne. Heraldycy są tak przywiązani do źródeł tradycyjnych, pisanych i ikonograficznych, najczęściej wydanych (reprodukowanych), że nawet podczas korzystania ze źródeł muzealnych często nie wykazują ich w podstawie bibliograficznej swoich prac. Niewielu badaczy w swoich publikacjach i zamieszczonych w nich bibliografiach wymienia, obok źródeł rękopiśmiennych czy archiwalnych, także źródła muzealne czy muzealia⁴¹. Większość

³⁶ T. Giergiel, „Herby w Muzeum Diecezjalnym «Dom Długosza» w Sandomierzu. Katalog — dokumentacja prac badawczych”, Sandomierz 2014 [mps w Archiwum Muzeum Diecezjalnego „Dom Długosza” w Sandomierzu]; idem, *Dowód rywalizacji genealogicznej Ossolińskich? O makacie heraldycznej ze zbiorów Muzeum Diecezjalnego „Dom Długosza” w Sandomierzu* [w:] *Między tekstem a znakiem. Prace ofiarowane Profesor Barbarze Trelińskiej w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Jaworska, S. Górzyński, Warszawa 2013, s. 281–294.

³⁷ P. Mrozowski, *Herb jako środek narracji w sztuce polskiego średniowiecza* [w:] *Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Sprawozdanie nr 2 za rok 1984*, Wydział Nauk o Sztuce, Poznań 1986, s. 28–35; idem, *O sztuce i stylizacji heraldycznej w Polsce XIV i XV wieku*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego nowej serii” 1993, t. 1 (12), s. 77–109.

³⁸ L. Kaćirek, R. Ragač, P. Tišliar, *Muzeum a historické vedy*, s. 155; Z. Piech, *Herb jako źródło historyczne*, s. 40.

³⁹ *Ars heraldica. Współczesna sztuka heraldyczna w Polsce*, red. S. Górzyński i L. Pudłowski, Warszawa 1995.

⁴⁰ D. Gutkowska, S.S. Mielezkiewicz, „Stoliki herbowe” księżnej Tekli Róży z Radziwiłłów, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 2015, nr 4, s. 260–277; A. J. Kasprzak, *Apliki zwierciadlane z herbem Pogoń księcia Pawła Karola Sanguski*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 2015, nr 4, s. 239–259.

⁴¹ E. Bimler-Mackiewicz, *Znaki cechowe i ich funkcje na ziemiach polskich. Studium źródłoznawcze*, Warszawa 2004; M. Adamczewski, *Pieczęcie urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej*, cz. 1–3, Łódź 2010.

z nich zespoły lub kolekcje źródeł muzealnych zalicza do podstawy właśnie rękopiśmiennej lub archiwalnej. Brakuje również przekonania co do skuteczności kwerendy muzealnej w zakresie źródeł heraldycznych⁴².

W kręgu zainteresowania muzeów pozostaje jeszcze wiele problemów związanych z zabytkiem heraldycznym. Jako interesująca przedstawia się kwestia obrotu komercyjnego zabytkami, nie zawsze stykającego się z profesjonalnym rynkiem sztuki, ale też przejmowania spuścizn rodzinnych i cechowych (archiwa czy muzea?), oraz innych sposobów nabywania przez muzea tych artefaktów. Ten ostatni problem znany jest od początku istnienia muzeów, a naświetlenie jego historii może łączyć się z wyjaśnieniem pochodzenia muzealiów⁴³. Dzięki badaniom proveniencyjnym można prześledzić los dzieła, obejmując nimi zarówno moment jego powstania, jak i funkcjonowanie w kontekście pierwotnym i wtórnym.

Praca muzealna polega również na tworzeniu wystaw stałych i czasowych oraz na wydawaniu katalogów eksponowanych zabytków. Powinny one ułatwiać orientację w zbiorach i informować o wartości wizualnej i klasie artystycznej eksponatów. Organizacja wystawy heraldycznej i opracowanie katalogu skłaniają jednak do namysłu nie tylko nad stroną ekspozycyjną, lecz również nad strukturą zbiorów, reprezentatywnością określonej kolekcji, a także nad metodyką opisu i narracją pozwalającą na rekonstrukcję określonych zjawisk heraldycznych.

Wystawy heraldyczne mają w naszej części Europy długą tradycję, o której wiemy dzięki artykułowi Gustawa Manteuffela z 1904 r. (zupełnie poza obiegiem bibliograficznym)⁴⁴. Pierwszą z nich była wystawa heraldyczna w Wiedniu w roku 1878; kolejne odbyły się w Berlinie w 1882 i 1894 r. G. Manteuffel opisał szczegółowo wystawę w Mitawie z 1903 r., wykazując polskie zabytki i cytując katalog (niestety, nie został on odnaleziony w zasobach bibliotecznych przez piszącego te słowa). Artykuł nie jest jednak tylko sprawozdaniem, lecz dogłębną analizą źródłową wystawianych zabytków. Dzięki temu wiemy, jakie znaczenie przyznawano wówczas źródłom materialnym i przy okazji, w jaki sposób heraldyka nabierała cech naukowych. Warto przypomnieć tematykę trzech głównych działów, jakie tworzyły wystawę: „Heraldyka, sfragistyka i genealogia w znaczeniu naukowym i historycznym. „Heraldyka, sfragistyka i genealogia w zastosowaniu do sztuki i przemysłu artystycznego”, „Ex libris”⁴⁵. Wiemy również, że rozbudowane były ekspozycje sfragistyczna i numizmatyczna. Należy podkreślić, że to nowoczesne ujęcie mogłoby mieć zastosowanie nawet w dzisiejszym muzealnictwie, które — trzeba przyznać — nie ma zbyt wielu osiągnięć na polu wystawiennictwa heraldycznego.

Herb i heraldyka w Polsce nie doczekały się swojego muzeum. Ze stałych wystaw poświęconych herbom należy aktualnie wymienić: „Z Orłem Białym przez wieki. Symbol władców, państwa i narodu” w Muzeum Niepodległości w Warszawie i „Gabinet Syren Warszawskich” w Muzeum Warszawy. Oczywiście zabytkami heraldycznymi wypełnione są Gabinety Numizmatyczne w Zamku Królewskim w Warszawie i Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego w Krakowie oraz w kilku mniejszych placówkach, a także ostatnio w Centrum Pieniądza NBP

⁴² Do Muzeum Okręgowego w Sandomierzu w ciągu ostatnich kilku lat dotarła tylko jedna prośba o kwerendę heraldyczną — w związku z programem „Orzeł Biały. Źródła do dziejów herbu Państwa Polskiego (1815–2015)”.

⁴³ Przykład rozpoznania proveniencji zabytku heraldycznego: T. Giergiel, *Dowód rywalizacji genealogicznej Ossolińskich?*, s. 281–294. W zakresie nabywania zabytków: E. Bimler-Mackiewicz, *Znaki cechowe i ich funkcje* (podrozdział: *Przekazy do muzeów i archiwów*), s. 261–264.

⁴⁴ G. Manteuffel, *Echa z wystawy heraldycznej w Mitawie*, Warszawa 1904, s. 341–365 („Biblioteka Warszawska”, og. zbioru t. 253).

⁴⁵ Ibidem, s. 364.

im. Sławomira S. Skrzypka w Warszawie. Wystawy czasowe organizowane są rzadko⁴⁶. Choć zawsze stały na wysokim poziomie, to większość z nich skierowana była do wąskiego grona odbiorców. Największym ich problemem jest ich incydentalność i brak programu edukacyjnego, uwrażliwiającego młodsze pokolenie na znaczenie herbu w naszych dziejach i współczesnej kulturze. Wiele muzeów regionalnych ogranicza się jedynie do prezentacji herbu miasta, w którym te instytucje mają siedzibę, publikując niewielkie wydawnictwa na ten temat. Problem braku działań edukacyjnych związanych z heraldyką jest palący i na pewno nie przynosi chwały muzeom, ale dotyczy też całego środowiska heraldycznego.

Intencją podjęcia tematyki muzealnych zabytków heraldycznych było przewyższenie ukazanych tutaj problemów oraz rozwój badań nad tymi obiektami. Zaprezentowany zespół zagadnień dotyczących zabytku heraldycznego jako obiektu muzealnego zawiera podstawowe problemy i propozycje badawcze, a zwłaszcza sprecyzowanie jego istoty i złożoności. Poza nimi pozostaje jeszcze wiele kwestii, jak drogi i formy nabywania przez muzea zabytków tego rodzaju, ich stan prawny, model dokumentacji muzealnej, strategie eksponowania, heraldyczna edukacja muzealna czy konserwacja, jedynie tutaj zasygnalizowanych albo w ogóle jeszcze nie podjętych.

Bibliografia

Źródła muzealne

Zbiory Muzeum Diecezjalnego „Dom Długosza” w Sandomierzu.

Opracowania

- Adamczewski M., *Pieczone urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej*, cz. 1–3, Łódź 2010.
- Ars heraldica. Współczesna sztuka heraldyczna w Polsce*, red. S. Górczyński i L. Pudłowski, Warszawa 1995.
- Bimler-Mackiewicz E., *Znaki cechowe i ich funkcje na ziemiach polskich. Studium źródłoznawcze*, Warszawa 2004.
- Bobowski K., Burski K., Turoń B., *Encyklopedia nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej*, Wrocław 1973.
- Borusiewicz M., *Nauka czy rozrywka? Nowa muzeologia w europejskich definicjach muzeum*, Kraków 2012.
- Dacka-Górczyńska I., *Profesor Stefan Krzysztof Kuczyński (1938–2010), pierwszy prezes Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego nowej serii” 2018, t. 17 (28), s. 189–196.
- Drelicharz W., *Przedmowa*, w: *Pomniki epigrafiki i heraldyki dawnej Rzeczypospolitej na Ukrainie*, t. 1, oprac. A. Biedrzycka, Kraków 2005, s. 7–38.
- Dzieło sztuki. Źródło ikonograficzne, czy coś więcej? Materiały sympozjum XVII Powszechnego Zjazdu Historyków w Krakowie, 15–18 września 2004*, red. M. Fabiański, Warszawa 2005.
- Dziubkowska J., *Portrety trumienne, tablice inskrypcyjne i herbowe*, Poznań 1981 („Katalogi Zbiorów — Muzeum Narodowe w Poznaniu”, t. 1).

⁴⁶ „Polski heraldyczny znak książkowy XVI–XX wieku”, Warszawa–Lublin 1988; „Portrety trumienne, tablice inskrypcyjne i herbowe XVII–XVIII w.”, Międzyrzec Wielkopolski–Warszawa 1989; „Insygnia miast polskich”, Poznań 1992; „Orzeł Biały. 700 lat herbu państwa polskiego”, Warszawa 1995; „Ars heraldica. Współczesna sztuka heraldyczna w Polsce”, Kraków–Warszawa 1995; „Herby i rody szlacheckie Wielkiego Księstwa Litewskiego”, Toruń 2003; „Imagines potestatis. Insygnia i znaki władzy w Królestwie Polskim i Zakonie Niemieckim”, Malbork 2007; „Herby mieszczan gdańskich od XV do XVIII wieku”, Gdańsk 2014; „W kręgu śląskiej kultury heraldycznej — nadania herbów, nobilitacje, indygenaty 1465–1918”, Wrocław 2015; Wystawa heraldyczna w AGAD towarzysząca I Kongresowi Heraldyki Polskiej 2017; „Znak Twój — Orzeł Biały”, Poznań 2018; „Biel, czerwień, braterstwo”, Kielce 2019.

- Giergiel T., *Dorobek naukowy w zakresie heraldyki polskiej Józefa Szymańskiego*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego nowej serii” 2018, t. 17 (28), s. 197–206; *Dowód rywalizacji genealogicznej Ossolińskich? O makacie heraldycznej ze zbiorów Muzeum Diecezjalnego „Dom Długosza” w Sandomierzu* [w:] *Między tekstem a znakiem. Prace ofiarowane Profesor Barbarze Trelińskiej w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Jaworska, S. Górczyński, Warszawa 2013, s. 281–294; „Herby w Muzeum Diecezjalnym „Dom Długosza” w Sandomierzu. Katalog — dokumentacja prac badawczych”, Sandomierz 2014 [mps w Archiwum Muzeum Diecezjalnego «Dom Długosza» w Sandomierzu]; *Praktyczna odstożona nauk pomocniczych historii w świetle ostatniego podręcznika słowackich muzeologów*, „Res Historica” 2015, t. 48, s. 309–315.
- Gigilewicz E., *Herby biskupów warmińskich*, Lublin 2001.
- Gluziński W., *U podstaw muzeologii*, Warszawa 1980.
- Gutkowska D., Mieszekiewicz S.S., „Stoliki herbowe” księżnej Tekli Róży z Radziwiłłów, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 2015, nr 4, s. 260–277.
- Herby rycerstwa polskiego na zamku w Kórniku*, Kórnik 1987–1988.
- Ihnatowicz I., *Nauki pomocnicze historii XIX i XX wieku*, Warszawa 1990.
- Ihnatowicz I., Biernat A., *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, Warszawa 2003.
- Kačirek L., Ragač R., Tišliar P., *Múzeum a historické vedy (vysokoškolská učebnica)*, Kraków 2013.
- Kasprzak A.J., *Apliki zwierciadlane z herbem Pogoń księcia Pawła Karola Sanguszki*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 2015, nr 4, s. 239–259.
- Kowalski K.M., *Artefakty jako źródła poznania. Studium z teorii nauki historycznej*, Gdańsk 1996; *Polskie źródła ikonograficzne XVII wieku. Analiza metodologiczna*, Warszawa–Poznań 1988.
- Kuczyński S.K., *Osiągnięcia i postulaty w zakresie heraldyki polskiej* [w:] *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce. Materiały z sympozjum w Uniwersytecie Jagiellońskim dnia 21–22 października 1993 roku profesorowi Zbigniewowi Perzanowskiemu przypisane*, red. M. Rokosz, Kraków 1995, s. 93–106; *Symbole i herby jako zabytki* [w:] *Spotkania w Willi Struwego 1998–2001. Wykłady o dziedzictwie kultury*, red. K.J. Kwiecińska, Warszawa 2001, s. 39–50.
- Lorentz S., *Filozofia muzeów. Czy należy spalić Luwr?* [w:] *Przeszłość przyszłości... Księga pamiątkowa ku czci profesora Stanisława Lorentza w setną rocznicę urodzin*, A. Rottermund, D. Folga-Januszewska, E. Micke-Broniarek, Warszawa 1999, s. 25–30.
- Maisel W., *Archeologia prawna Polski*, Warszawa 1982.
- Manteuffel G., *Echa z wystawy heraldycznej w Mitawie*, Warszawa 1904, s. 341–365 („Biblioteka Warszawska”, og. zbioru t. 253).
- Mrozowski P., *Herb jako środek narracji w sztuce polskiego średniowiecza* [w:] *Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Sprawozdanie nr 2 za rok 1984, Wydział Nauk o Sztuce*, Poznań 1986, s. 28–35; *O sztuce i stylizacji heraldycznej w Polsce XIV i XV wieku*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego nowej serii” 1993, t. 1 (12), s. 77–109.
- Nobilitacja Jana Januszowskiego wystawiona w Krakowie, 24 stycznia 1588 roku*, oprac. J. Michta, Kielce 1991.
- Piech Z., *Czy ikonografia historyczna powinna być nauką pomocniczą historii?* [w:] *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce. Materiały z sympozjum w Uniwersytecie Jagiellońskim dnia 21–22 października 1993 roku profesorowi Zbigniewowi Perzanowskiemu przypisane*, red. M. Rokosz, Kraków 1995, s. 119–142; *Herb jako źródło historyczne*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego nowej serii” 2018, t. 17 (28), s. 5–44.
- Piotrowski P., *Muzeum krytyczne*, Poznań 2011.
- Pudłowski L., „Zatarte często przeciągiem czasu znaki herbowe...”. *Na marginesie badań heraldyki w architekturze średniowiecznej Polski*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego nowej serii” 2018, t. 17 (28), s. 57–88.
- Rottermund A., *Praca naukowa we współczesnym muzeum* [w:] *Velis quod possis. Studia z historii sztuki ofiarowane Profesorowi Janowi Ostrowskiemu*, red. A. Betlej i in., Kraków 2016, s. 499–504.
- Skupieński K., *Fryz heraldyczny Domu Gotyckiego w Puławach* [w:] *Ludzie i herby w dawnej Polsce*, red. P. Dymmel, Lublin 1995, s. 205–220.

Szymański J., *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2001; *Nauki pomocnicze historii do końca XVIII wieku. Przewodnik metodyczny*, Poznań 1977; *Nauki pomocnicze historii od schyłku IV do końca XVIII w.*, Warszawa 1976.

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (tekst jednolity: Załącznik do obwieszczenia Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 12 kwietnia 2019 r.).

Wiesiołowski J., *Galeria heraldyczna Ratusza poznańskiego. Próba identyfikacji osób i określenia czasu powstania przedstawień heraldycznych*, „Kronika Miasta Poznania” 1997, t. 65/3, s. 337–353.

Ziębińska-Witek A., *Muzealizacja komunizmu w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej*, Lublin 2018.

Strony internetowe

<<http://cyfrowe.mnw.art.pl/dmuseion/collections>> [dostęp: 14 lipca 2019].

<<http://www.kultura.malopolska.pl>> [dostęp: 14 lipca 2019].

<<http://muzeum-zamojskie.pl>> [dostęp: 14 lipca 2019].

Tomisław Giergiel, *Heraldic monument as museum artefact — introduction to the issues Annotation.* The article shows the problem of the coat of arms as a museum monument. This is completely absent issue in historiography, heraldry, and also in museology. The reason is the complicated nature of the museum (material) structure of the heraldic museum monument. To examine it, we need interdisciplinary knowledge in the field of heraldry, museology, art history and many other auxiliary sciences of history (genealogy, numismatics, sphragistics, science about signs of power and law, vexillology, phaleristics). The author of the article has made a juxtaposition of literature describing the material sources underestimated in Polish historiography, from which we can draw methodical knowledge about the historical carriers of coats of arms. He also showed practical problems associated with the museum's development of heraldic monuments, using examples of monuments from the Sandomierz museums. Knowledge of this resource allowed him to discuss the functions of coats of arms placed on monuments, collected and presented in museums. The author also presented a postulate to create the corps of museum heraldic sources.

Keywords: heraldry, coat of arms, museology, heraldic monument.